

Paciorek, Magdalena

Problematyka rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa medycznego w latach międzywojennych ze szczególnym uwzględnieniem prasy higienicznej

---

Medycyna Nowożytna 13/1 - 2, 93-124

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Paciorek

Problematyka rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa medycznego w latach międzywojennych ze szczególnym uwzględnieniem prasy higienicznej

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku oraz sukcesywne scalanie rozdzielonych niegdyś ziem polskich stanowiło bardzo istotną cezurę w dziejach prasy polskiej. Po przeszło 120 latach niewoli dopiero w wolnym kraju ruch wydawniczy, nieskrępowany żadną antypolską cenzurą, był w stanie kształtować własną politykę pod względem ilościowym i jakościowym.

W przypadku prasy medycznej dodatkowym bodźcem do dalszego rozwoju piśmiennictwa było reaktywowanie działalności uniwersytetów: warszawskiego (1915), poznańskiego (1919) oraz wileńskiego (1919)¹ oraz wzmożony rozwój specjalności nauk medycznych a przede wszystkim pediatrii, higieny i medycyny społecznej. Powstające na przełomie XIX i XX wieku odrębne towarzystwa

---

¹ T. Brzeziński, *Rozwój wydziałów lekarskich polskich uniwersytetów w latach 1918–1939*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1993, z. 2, s. 101–108.

lekarskie (Warszawskie Tow. Higieniczne /1898/², Pol. Tow. Pediatryczne /1918/³, Pol. Tow. Medycyny Społecznej /1916/⁴) wydawały nie tylko czasopisma naukowe, ale również popularyzujące treści naukowe.

Neograniczoną swobodę druku w pierwszych latach hamowały jednak pewne czynniki, do których zaliczano m.in. problem finansowania czasopism, a także wzrost konkurencji na rynku wydawniczym. Z zagadnieniem liczebności prasy związane były pośrednio kwestie dotyczące jej jakości, poczytności i nakładu poszczególnych periodyków, a także pozyskiwania odbiorców.

Należy podkreślić, iż w odniesieniu do prasy medycznej, w okresie międzywojennym, stosowano bardzo zróżnicowaną kategoryzację. Oprócz znanego już podziału na pisma naukowe i popularne bądź poradnikowe, często spotykano się z dodatkowymi określeniami periodyków, jak czasopismo zawodowe, społeczno-lekarskie, naukowo-lekarskie czy też „specjalne” bądź „fachowe”. W praktyce jednak powyższa terminologia uwzględniała także podział prasy ze względu na formę i treść. Odwołując się do formy pisma dzielono na: naukowe – archiwalne i popularnonaukowe oraz poradnikowe. Pod względem treści wyróżniano prasę ogólnolekarską oraz specjalistyczną, określaną też często jako prasę „specjalną” czy też „fachową”. Termin „medyczne czasopismo zawodowe” precyzował jednocześnie adresata periodyku, czyli lekarza, pielęgniarkę, położną, czy też „opiekuna społecznego”.

W praktyce istniał, zatem następujący podział prasy:

A/ pod względem formy:

- naukowe
- archiwalne,

---

² Warszawskie Towarzystwo Higieniczne /WTH/ powstało w 1898 roku. Jego założycielami byli dr J. Polak, prof. Brodowski, Kosiński, dr Gepner, inż. Grotowski, inż. Mościcki, red. Nadworski, red. Libicki, dr Szuman, B. Prus.

³ Początków Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego należy doszukiwać się w utworzonej w 1908 roku przez J. Brudzińskiego, sekcji pediatrycznej przy Łódzkim Towarzystwie Lekarskim. M. Michałowicz, *Nowe kierunki pediatrii z uwzględnieniem lecznictwa zdrojowego „Lekarz Wojskowy” 1935 /odbitka/.*

⁴ Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej /PTMS/ założone zostało w 1916 roku przez R. Radziwiłowicza, Z. Kramsztyka, W. Chodźko, W. Knappe, K. Pawlikowskiego, W. Szenajcha, J. Szmurło. Zgodnie ze statutem miało na celu „zorganizowanie lekarzy do wspólnej pracy na polu zdrowia społecznego, rozpoczęcie prac naukowo-badawczych z tej dziedziny, oraz opracowanie koncepcji systemu opieki zdrowotnej dla przyszłej Polski”. Zob. J. Fijałek, *Tradycje zdrowia publicznego w historii medycyny powszechnej i polskiej*, Warszawa 1998, s. 71.

– naukowo-praktyczne czy też popularnonaukowe

- popularne, poradnikowe

B/ pod względem treści:

- pisma ogólnolekarskie – poruszające zagadnienia społeczno-lekarsko-zawodowe,
- pisma specjalistyczne bądź „specjalne” „fachowe” – poświęcone poszczególnym dyscyplinom medycyny,

Wyjaśnienia wymaga podział czasopism ze względu na formę. Podstawowym kryterium klasyfikacji pisma do danej grupy był – w okresie międzywojennym – ich stopień „naukowości”, uzależniony od poziomu zamieszczonych w nich prac, adresata oraz składu komitetu redakcyjnego. Ważną również rolę odgrywała konieczność zachowania periodyczności druku, w formie: tygodników, dwutygodników, miesięczników, dwumiesięczników, kwartalników itp.

W czasopismach naukowych – *archiwalnych*, cechą charakterystyczną była obecność artykułów oryginalnych i prezentacja ich bazy źródłowej, często, na którą składały się wyniki wcześniej przeprowadzonych badań naukowych. Dodatkową zaletą – typową dla prac naukowych, były przypisy, oraz streszczenia tłumaczone w obcym języku. Niestety, brak jest informacji o ewentualnym recenzowaniu prac. Tego rodzaju pisma wydawane przez instytucje naukowe, adresowano zazwyczaj dla dość wąskiego grona, głównie naukowców.

Periodyki *popularnonaukowe* czy „naukowo-praktyczne”⁵, tworzące odrębny gatunek czasopiśmiennictwa naukowego, oprócz części naukowej, w skład, której wchodziły publikacje oryginalne, poglądowe, kazuistyczne, bądź o tematyce ogólnej, posiadały również dział sprawozdawczo-informacyjny. Zachowanie odpowiednich proporcji pomiędzy nimi, na korzyść działu pierwszego, stanowiło wymóg ówczesnych teoretyków czasopiśmiennictwa naukowego⁶.

Zgodnie z przeznaczeniem pisma te adresowano do szerszej grupy odbiorców, a przede wszystkim, w przypadku prasy medycznej, do lekarzy – praktyków. Dodatkową cechą wyróżniającą pisma popularnonaukowe był fakt, iż stanowiły one, z reguły, organ określonego bądź kilku towarzystw lekarskich, zrzeszenia bądź stowarzyszenia

---

⁵ Teresa Ostrowska, dla określenia prasy popularnonaukowej stosuje określenie „naukowo-praktyczne”. T. Ostrowska, *Czasopisma lekarskie wydawane przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich (1950–1967)* „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, z.3, s. 410; *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Warszawa 1976, s. 45–46.

⁶ M. Tyrowicz, *Z zagadnień organizacji czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, „Droga” 1932, z. 4, s. 361.

lekarskiego. W skład komitetu redakcyjnego wchodził, zatem ludzie nauki; profesorowie uniwersyteccy, pracownicy Ministerstwa Zdrowia Publicznego.

Pisma poradnikowe, wydawane zazwyczaj w dużych nakładach, zawierały teksty popularne, mające na celu, rozpowszechnianie w sposób przystępny, informacji wcześniej już zbadanych i dowiedzianych już na drodze naukowej. Adresatami był, jak zaznaczano – „ogół społeczeństwa”.

Ustalenie ogólnej liczby tytułów czasopism medycznych, zarówno naukowych, popularnonaukowych, jak i poradnikowych, publikowanych w latach międzywojennych, nie było, jak się okazuje, rzeczą łatwą. Badania przeprowadzone w tym zakresie wskazują na istnienie w literaturze przedmiotu pewnych rozbieżności. Według Grażyny Wrony, w latach 1918–1939, w Polsce, ukazywało się 97 naukowych czasopism medycznych i farmaceutycznych, z czego 83 powstało w okresie międzywojennym⁷. Na podobne wielkości wskazywały dane zamieszczone w „Roczniku Lekarskim Rzeczypospolitej Polskiej” za rok 1933 – 76 tytuły i 1936 – 93 tytuły. Odmienną liczbę podawał natomiast S. Rybicki w publikacji zamieszczonej w „Katalogu Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich za lata 1945–1964”⁸. Według niego, w Polsce, w 1926 roku, ukazywały się 43 tytuły, w 1938 – wydawano już 86, a w 1939 zarejestrowano aż 114 czasopism medycznych⁹. Jeszcze inne wyniki przytaczał Stanisław Konopka, który twierdził, że w latach 1923–1939, w Polsce wydawano rocznie od 60 do 80 czasopism lekarskich i nauk pokrewnych. Ostateczny bilans, roku 1939, według niego, wynosić miał 73 periodyki medyczne¹⁰.

---

⁷ G. Wrona, *Naukowe czasopisma medyczne i farmaceutyczne w Polsce w 1918–1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2001, t. IV, z. 1, s. 30.

⁸ S. Rybicki, *Dwudziestolecie państwowych wydawnictw lekarskich*, (w:) *Katalog Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich za lata 1945–1964*. Warszawa 1964, s. 8.

⁹ S. Rybicki, *Dwudziestolecie państwowych wydawnictw lekarskich...*; *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Masłanki, s. 46.

¹⁰ S. Konopka, *Polskie czasopisma lekarskie widziane...*, s. 679; por. S. Konopka, *Polskie piśmiennictwo lekarskie w ostatnim stuleciu i jego obecne potrzeby*. Warszawa 1950, s. 20; Na podobne wielkości wskazywała również liczba czasopism lekarskich i pokrewnych zamieszczanych w „Warszawskim Czasopiśmie Lekarskim” w rubryce „Pisma lekarskie i pokrewne”. W 1929 roku odnotowano 70 tytułów czasopism. Z. Srebrny, *Prasa lekarska w odrodzonej Polsce*, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie” 1929, z. 22–23, s. 547.

Powyższe wyniki wskazują na przyjęcie przez autorów różnych kryteriów klasyfikacji prasy medycznej. Grażyna Wrona badała jedynie ściśle naukowe czasopisma medyczne. Stanisław Konopka uwzględniał również periodyki popularnonaukowe, natomiast dane prezentowane w „Roczniku Lekarskim” wskazują na zakwalifikowanie do kategorii pism medycznych również prasy poradnikowej.

Sukcesywne pojawianie się na rynku wydawniczym kolejnych pism medycznych zarówno ogólnolekarskich, jak i tych bardziej „fachowych”, wpływało negatywnie na jakość oraz poczytność istniejących już tytułów prasowych¹¹. Sytuacja ta wzbudzała coraz większe niezadowolenie zarówno wydawców jak i ich redaktorów, którzy, jak sami to określali, wielokrotnie byli zmuszeni kolejne numery „przemocą wtykać abonamentom”¹². Zdarzały się również przypadki stosowania przymusu prenumeraty¹³. Innym rozwiązaniem, często ostatecznym, było także scalanie paru bądź kilku tytułów dotychczasowych pism w jedno czasopismo. Tego typu tendencje obserwowano na początku lat dwudziestych, czego przykładem może być utworzona w 1922 roku „Polska Gazeta Lekarska”¹⁴. To chwilowe dążenie do ograniczenia przesyconego już wówczas rynku okazało się jednak mało skuteczne. Według S. Konopki, w latach 1923–1939, obserwowano nadal zjawisko „nadprodukcji” czasopism lekarskich¹⁵, a o ostatniej fazie tego okresu, o latach 1935–1939, autor wyrażał się jako o okresie „przerostu czasopism niedostosowanego do potrzeb rynku”¹⁶.

Warto również wspomnieć o nakładach ówczesnych periodyków, które w różnych etapach dwudziestolecia międzywojennego ulegały jedynie nieznacznym modyfikacjom. Powołując się na badania S. Konopki, wysokość nakładu czasopism specjalistycznych, zwanych również jako „specjalne” bądź „fachowe” wahać się miała w granicach od 200 do 600, zaś dla czasopism ogólnolekarskich od

---

¹¹ Szerzej na ten temat w pracy G. Wrony. G. Wrona, op. cit.

¹² Z. Srebrny, *Prasa lekarska w odrodzonej Polsce...*, s. 546.

¹³ Tamże, s. 546–547; W. Tylman-Gądek, *Polskie czasopisma medyczne 1750–1939. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1973, s. 16.

¹⁴ „Polska Gazeta lekarska” powstała w 1922 roku w wyniku zjednoczenia dawniejszej „Gazety Lekarskiej”, „Przeglądu Lekarskiego”, „Czasopisma Lekarskiego” oraz „Lwowskiego Tygodnika Lekarskiego”.

¹⁵ S. Konopka, *Polskie czasopisma lekarskie widziane oczami biografy, bibliotekarza i historyka medycyny...*, s. 679.

¹⁶ S. Konopka, *Polskie piśmiennictwo lekarskie w ostatnim stuleciu i jego obecne potrzeby...*, s. 21.

700 do 1.300 egzemplarzy¹⁷. Dane te potwierdzała również G. Wrona, w cytowanym już artykule z 2001 roku. Ich nakład był, zatem niewielki, a mimo to nadal istniały problemy z dystrybucją kolejnych numerów czy zeszytów¹⁸.

Wzrost liczby tytułów prasowych był zjawiskiem niepokojącym nie tylko ze względu na brak odbiorców, ale także na jakość merytoryczną poszczególnych czasopism. Zdarzało się, że tę samą dziedzinę medycyny prezentowało kilka periodyków¹⁹. Owo rozproszenie tematyki poprzez tworzenie nowych, specjalistycznych pism było komentowane przez redaktorów niekiedy w sposób całkowicie odmienny. W roku 1929, ówczesny redaktor „Warszawskiego Czasopisma Lekarskiego” Zygmunt Srebrny, wyrażał niezadowolenie wobec narastającej liczby pism „specjalnych”, a w szczególności pism higienicznych. Pisał wówczas: „[...] nie wystarcza już jedno pismo poświęcone higienie, musimy mieć osobne (tytuły) dla różnego rodzaju zagadnień higienicznych [...]”²⁰. Odmiennego zdania, ze zrozumiałych względów, był natomiast Kazimierz Karaffa – Korbutt – higienista, profesor Uniwersytetu Wileńskiego. W 1932 roku, na łamach „Medycyny” podkreślał konieczność zakładania nowych, naukowych pism higienicznych, gdyż, jak to określił, istniejące pisma, jak np. „Archiwum Higieny”, nie są w stanie sprostać wymogom twórczości naukowej w zakresie higieny²¹.

Warto również przytoczyć słowa Stanisława Konopki, który w 1968 roku pisał o tamtych czasach „[...] Publikowano wiele prac, które nie wносиły nic nowego, a (jedynie) przeżuwały rzeczy znane [...]”²². Według niego, powszechny, liberalizm merytoryczny w doborze prac do druku, przyczyniać się miał do znacznego obniżenia poziomu naukowego prasy medycznej²³. Podobnego zdania był również Atanazy Czapiewski. Według niego „obok cennych czasopism pojawiło się jednak sporo mało wartościowych, bądź po-

---

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Często w słowie wstępnym a także na kartkach swoich czasopism redakcja przypominała prenumeratom o konieczności uregulowania opłat. Formułka ta pojawiała się m.in. w „Zdrowiu”, „Zdrowiu Publicznym” „W Służbie Zdrowia”.

¹⁹ G. Wrona, op. cit.

²⁰ Z. Srebrny, op. cit., s. 548.

²¹ K. Karaffa-Korbutt, *O piśmiennictwo higieniczne „Medycyna” 1932, z. 2, s. 52–54.*

²² S. Konopka, *Polskie czasopisma lekarskie...*

²³ S. Konopka, op. cit.

pularnych, bądź pseudonaukowych, bądź poświęconych głównie reklamowaniu rozmaitych [...]” pism medycznych²⁴.

Trudności finansowe zmuszały wydawców nie tylko do ograniczenia liczby nakładu, ale także do korzystania z tańszych materiałów drukarskich, co jak zauważyła Wiesława Tylman-Gądek, szczególnie było widoczne w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Wówczas to wydawano pisma drukowane na „żółtych, cienkich papierach bez ilustracji”²⁵. Pewnym rozwiązaniem, charakterystycznym jednak dla późniejszego okresu, było także zamieszczanie pokaźnej liczby reklam, nie zawsze związanej z tematyką medyczną²⁶.

Problemy ekonomiczne dotyczyły również czasopism popularnych i poradnikowych, których liczba systematycznie ulegała wzrostowi. Wśród ich wydawców pojawiały się nie tylko nazwiska osób indywidualnych, związanych zazwyczaj ze światem lekarskim, ale również towarzystwa lekarskie, takie jak: Polskie Towarzystwo Pediatryczne czy Warszawskie, a następnie, Polskie Towarzystwo Higieniczne, które podejmowały trud propagowania wiedzy lekarskiej wśród społeczeństwa²⁷. Adresatami poradnikowych pism medycznych, o czym już wspomiano, byli nauczyciele, wychowawcy.

Ze zrozumiałych względów, nakład poszczególnych czasopism popularnych i poradnikowych był zdecydowanie większy od naukowej prasy medycznej. Powołując się na informacje zaczerpnięte ze *Spisu Gazet RP*, z roku 1927, liczba egzemplarzy poszczególnych pism popularnych dochodziła nawet do 15 tys.²⁸. Mimo to również i one przeżywały trudności finansowe, o czym świadczyły dość często zamieszczane anonse poszczególnych redakcji, odnośnie uregulowania opłat za prenumeratę. Przyczyn tego stanu rzeczy, można dopatrywać się m.in. w zubożeniu społeczeństwa polskiego, a przede

²⁴ Za: A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 303.

²⁵ W. Tylman-Gądek, op.cit., s. 3.

²⁶ Tematyka reklam zamieszczanych w prasie medycznej w okresie dwudziestolecia międzywojennego była bardzo zróżnicowana. Oprócz typowych, związanych z charakterem pisma ogłoszeń pojawiały się również reklamy, kawy, czekolady, a także piwa.

²⁷ Warto również podkreślić, iż ambicje upowszechniania osiągnięć naukowych zaobserwowano już na przełomie XIX i XX wieku. Wówczas to liczne towarzystwa naukowe, oprócz wydawania czasopism przeznaczonych dla wąskiego grona specjalistów, zajęły się również wydawaniem pism informujących o postępach badań naukowych, przeznaczonych dla szerszego grona odbiorców.

²⁸ *Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej*. Rok 1927.

wszystkim potencjalnych odbiorców medycznej prasy poradnikowej²⁹ oraz w dość powszechnym, w dwudziestoleciu międzywojennym, zjawisku analfabetyzmu³⁰. Pozyskiwanie czytelników stanowiło, zatem poważne wyzwanie dla redakcji pism popularnych i poradnikowych. Jedynym, wydaje się skutecznym rozwiązaniem było wówczas zamieszczanie na łamach czasopism przyciągających uwagę reklam, kolorowych ilustracji³¹, a przede wszystkim atrakcyjne dodatki, za jakie mogły uchodzić, np. wykroje ubranek dziecięcych („Młoda Matka”).

Problemy związane z istnieniem czasopism medycznych na rynku wydawniczym dotyczyły, zatem nie tylko pism naukowych i popularnonaukowych, ale również popularnych i poradnikowych periodyków medycznych.

Wykaz higienicznych czasopism medycznych

Zaprezentowane powyżej warunki rozwoju czasopiśmiennictwa medycznego w okresie dwudziestolecia międzywojennego dotyczyły zdecydowanej większości tytułów prasowych, choć istniały również wyjątki³². Z problemami borykały się nie tylko pisma ogólnolekar-

---

²⁹ Warto jednak zastanowić się czy koszty jednego numeru pisma były na tyle wygórowane, ażeby utrudniać przeciętnemu czytelnikowi dokonanie zakupu pojedynczego egzemplarza. Według A. Paczkowskiego analiza warunków ekonomicznych społeczeństwa polskiego wskazywała na znaczne zubożenie ludności. Powołując się na przytaczane przez niego dane dotyczące roku 1927, około 25% ludności większych miast (Warszawa, Łódź, Zagłębie), nie kupowało prasy, a 44,2% przeznaczalo na ten cel zaledwie 1 zł miesięcznie. Zatem, należałoby zastanowić się czy w grupie wybranych przez czytelnika periodyków znalazło się miejsce na prasę medyczną, której koszt pojedynczego numeru miesięcznika wynosił średnio 50–70 groszy A. Paczkowski, *Prasa polska ...*, s. 27.

³⁰ Warto jednak podkreślić, iż zjawisko to charakterystyczne było dla określonych regionów II Rzeczypospolitej. Dla porównania: w roku 1931, na ziemiach byłego zaboru pruskiego odnotowano niecałe 3% analfabetów, na Śląsku, zaledwie 1,5%; w centrum procent analfabetyzmu był już dużo większy i wynosił 22%, zaś na terenach Galicji – 24%³⁰. Najtragiczniejsza sytuacja w tym względzie występowała na ziemiach wschodnich, gdzie w tym samym roku odnotowywano aż 41% analfabetyzm.

³¹ Tamże.

³² „Przegląd Dentystyczny” L. Brennejsena od samego początku istnienia, cieszył się dużą popularnością wśród czytelników, zarówno w stolicy jak i na prowincji – o czym wspominała redakcja czasopisma w 1923 roku. „Kaźda zwłoka sprowadza do nas z rozmaitych stron listy z zapytaniem, kiedy się numer roześle” – pisano w słowie wstępnym do zeszytu pierwszego z roku 1923. *Słowo wstępne* „Przegląd Dentystyczny” 1923, z. 1.

skie, ale również periodyki specjalistyczne, w tym również prasa higieniczna.

Określenie liczby tytułów czasopism higienicznych, wydawanych w omawianym okresie nie przysporzyło większych trudności. Podstawowym kryterium klasyfikacji było zamieszczenie w tytule bądź podtytule pojęć związanych z higieną, ochroną zdrowia, czy profilaktyką zdrowotną. Tego typu pism było w dwudziestolecium międzywojennym 22. W liczbie tej uwzględnione zostały zarówno naukowe oraz poradnikowe czasopisma medyczne.

1. Higieniczne czasopisma naukowe – archiwalne i popularnonaukowe

„Zdrowie” /1918–1939/

Najstarszym, czasopismem higienicznym, (wydawany od 1885 roku) w okresie międzywojennym, był miesięcznik „Zdrowie” – organ Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego (1900–1932), a następnie Polskiego Towarzystwa Higienicznego (1932–1939)³³, poświęcony higienie publicznej i prywatnej. W latach 1908–1918 naczelnym redaktorem miesięcznika był Józef Jaworski³⁴. Kolejnymi byli natomiast Józef Polak³⁵ (1919–1922; 1926–1928), Stefan Sterling-Okuniewski (1923–1925), a następnie, w okresie 1928–1939, Marcin Kacprzak.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości pismo podobnie jak wiele innych tytułów prasy medycznej borykało się z trudnościami ekonomicznymi. Lata 1919–1923 dla „Zdrowia” były okresem najtrudniejszym³⁶. W roku 1920 ukazały się zaledwie 3 zeszyty, zaś rok później doszło nawet do zawieszenia działalności. Powolne wychodzenie z kryzysu redakcja czasopisma zawdzięczała staraniom i ogromnej determinacji jego twórcy i założycielowi Józefowi

³³ Polskie Towarzystwo Higieniczne powstało 22 IV 1932 roku.

³⁴ Józef Jaworski (1850–1920) – ginekolog, onkolog i balneolog, studia medyczne w UW, asystent dr Jordana, habilitacja z położnictwa na UJ. Po wojnie pełnił wysokie funkcje w Ministerstwie Zdrowia Publicznego; społecznik, inicjator walki z rakiem, współtwórca PCK; członek WTH od chwili jego założenia; redaktor czasopisma „Zdrowie”. M. Demel, *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864–1914*, Warszawa 1964, s. 205.

³⁵ Józef Polak (1857–1928) – lekarz, higienista, społecznik, założyciel i wieloletni redaktor czasopisma „Zdrowie”, dyrektor instytutu szczepienia ospy (1874–1922); organizator I i II Wystawy Higienicznej zorganizowanej w Warszawie pod koniec XIX w.; w latach 1920–1923, członek Rady Zdrowia przy MZP. B. Koskowski, *Życiorys i zasługi dr J. Polaka jako higienisty*, „Zdrowie” 1923, z. 7–8, s. 252–262.

³⁶ S. Konopka, *Zasłużone czasopismo „Biuletyn GBL”*, 1957, z. 3, s. 132.

zefowi Polakowi, który po ponownym jej przejęciu, w 1926 roku, miał wpłynąć na znaczne ożywienie tematyki periodyku. Podobna sytuacja nie powtórzyła się już do końca okresu międzywojennego.

W dwudziestoleciu „Zdrowie” wydawano głównie jako miesięcznik, z wyjątkiem okresu 1930–1933, kiedy to pojawiło się jako dwutygodnik. W roku 1934, oprócz zmiany szaty graficznej, a także powrotu do wcześniejszej formy periodyczności, nastąpiła również zmiana tytułu, na „Zdrowie Publiczne”. Zespół redakcyjny pozostawał nie zmieniony³⁷.

„Zdrowie” można zaliczyć do czasopism popularnonaukowych. Odbiorcami byli lekarze, ale i ludzie nauki, społecznicy, dla których zdrowie publiczne stanowiło sprawę priorytetową. Pod względem formy pismo składało się z części naukowej, którą tworzyło zazwyczaj jeden lub dwa artykuły oryginalne oraz z działu sprawozdawczego, zawierającego m.in. *przegląd prasy medycznej polskiej i zagranicznej, wiadomości bieżące, referaty, komunikaty*. W późniejszym okresie tj. od 1926 roku, dział informacyjny uległ poszerzeniu. Oprócz sprawozdań zawierał także *przegląd bibliograficzny, korespondencję, kronikę* oraz odrębny dział poświęcony *sprawozdawczości z Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego*. Od 1930 roku stałym elementem dwutygodnika „Zdrowie” była również *kronika epidemiologiczna*, zawierająca bieżące doniesienia o stanie zachorowalności na choroby zakaźne.

W „Zdrowiu Publicznym” tj. od 1934 roku, układ graficzny, o czym już wspomiano, uległ ostatecznemu przekształceniu. Pismo zawierało wówczas dwa lub więcej artykuły oryginalne, a także *sprawozdania z działalności Polskiego Towarzystwa Higienicznego, streszczenia* – czyli *przegląd prasy zagranicznej, kronikę* oraz dział tzw. *chorób zakaźnych* – czyli zestawienia o rozprzestrzenianiu się chorób.

Pod względem merytorycznym wszelkie zmiany, co do charakteru pisma utożsamiano zazwyczaj ze zmianami na stanowisku redaktora

---

³⁷ W skład zespołu redakcyjnego od 1926 roku wchodził: J. Bączkiewicz, S. Bądzynski, J. Celarek, W. Dąbrowski, A. Fruchtman, P. Gantkowski, W. Gądzikiewicz, M. Garbaczewski, F. Grodecki, M. Gromski, L. Hirszfelf, M. Kacprzak, T. Janiszewski, K. Karaffa-Korbutt, E. Kałkowski, B. Koskowski, B. Krakowski, Z. Limanowski, S. Mikołajski, J. Opieński, E. Piasecki, A. Puławski, J. Piotrowski, M. Roszkowski, S. Rudzki, S. Skalski, S. Sterling-Okuniewski, S. Skalski, W. Starkiewicz, Z. Steusing, W. Światopełk-Zawadzki, G. Szulc, Cz. Wroczyński, J. Zawadzki.

naczelnego. W roku 1918 Aleksander Fruchtman dokonując oceny ówczesnego poziomu merytorycznego periodyku, mówił o wyraźnej zmianie, jaką według niego, zaobserwowano w piśmie, wspominał o trafnym doborze treści, synchronizacji tematów a także powiązaniu wiadomości bieżących z pracami oryginalnymi. „Znać pewną planowość, program a także kolejność, co do czasu i miejsca ich zakwalifikowania”³⁸ – pisał w 1918 roku – Aleksander Fruchtman. W 1926 roku pismo wyróżniało się natomiast znaczącą liczbą przedruków i informacji z prasy zagranicznej, co stanowiło, w pewnym stopniu, odzwierciedlenie polityki ówczesnego redaktora³⁹.

W kolejnych latach, a w szczególności po przejęciu redakcji przez M. Kacprzaka zwiększeniu uległa liczba artykułów oryginalnych. Mimo to, według M. Kacprzaka, w 1928 roku „Zdrowie” cieszyło się poczytnością, choć jak twierdził, „nie należało do pism przodujących na polu higieny”(?). W roku 1930 apelował do potencjalnych autorów o jak się wyraził „uwspółcześnienie” zagadnień higieny. Pisał wówczas: „Chcemy zwrócić uwagę na higienę jako naukę stosowaną, na zastosowanie nauki do życia [...]”⁴⁰. Doceniając walory artykułów pisanych przez specjalistów, M. Kacprzak, podkreślał jednak ich zbyt elitarny charakter. Podjętą parę lat później, decyzję o zmianie częstotliwości ukazywania się periodyku motywowano wówczas „dążeniem do zaktualizowania wydawnictwa, tak żeby [obejmowało] bieżące, żywotne zagadnienia [...] służby zdrowia we wszystkich jej przejawach”⁴¹.

Warto zwrócić uwagę na jakość publikacji zamieszczonych w „Zdrowiu”. Artykuły „oryginalne” pod względem merytorycznym odznaczały się, z reguły, wysokim poziomem naukowym, z których większość, jak pisał w 1932 roku, K. Karaffa-Korbitt „miała charakter popularyzacyjny, co prawda przystępny tylko dla osób z wyższym wykształceniem”⁴². Niewielka tylko liczba prac opierała się na bazie „źródłowej”. Autorami byli lekarze, inżynierowie, ludzie spo-

³⁸ A. Fruchtman, „Zdrowie” w ostatnim X-leciu, „Zdrowie” 1918, z. 12, s. 305–309.

³⁹ W artykule wstępnym jednego z numerów „Zdrowia” z 1925 roku Polak wyrażał przekonanie, iż głównym zadaniem pisma jest informowanie „miłośników higieny w państwie i samorządach” o sprawach naukowych i postępach higienicznych za granicą. „Zdrowie” 1925, z. 10, s. 522–523.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ M. Kacprzak, *Artykuł wstępny*, „Zdrowie” 1930, z. 1, s. 2.

⁴² K. Karaffa-Korbitt – *O piśmiennictwo higieniczne*, „Medycyna” 1932, z. 2, s. 52–54.

łecznie zaangażowani w sprawy zdrowia publicznego. Pisali m.in. Tomasz Janiszewski, Paweł Gantkowski, Mieczysław Michałowicz, Bronisław Mikłaszewski, Stanisław Kopczyński, Józef Polak, Czesław Wroczyński, Kazimierz Karaffa-Korbitt, Julian Kramsztyk, Eugeniusz Piasecki, Aleksander Fruchtman, Stefan Rudzki, Franciszek Ksawery Cieszyński, Tadeusz Kopeć, Karol Mitkiewicz i inni.

Tematyka artykułów dotyczyła wszystkich działów higieny. Pisano o higienie żywienia. Poruszano kwestię czystości i wartości mleka, interesowano się składnikami mąki, zajmowano się jakością chleba razowego i innych produktów zbożowych. Sporo uwagi poświęcano również sprawom witamin, ich występowaniu w przyrodzie, a przede wszystkim wpływowi na ludzki organizm.

Poruszano tematy z dziedziny higieny osobistej. Zajmowano się także kwestią właściwości tkanin, pisano m.in. o stroju góralskim, o higienie mundurków szkolnych dzieci.

Higiena otoczenia również znalazła miejsce w omawianym czasopiśmie. Problemy czystości powietrza, czystości wód, kanalizacja w miastach, sprawy braku mieszkań to tylko niewielka część zagadnień poruszanych na łamach „Zdrowia”.

Dużo miejsca poświęcono również problematyce higieny szkolnej. Zajmowano się stanem szkół powszechnych m.in. pow. lubelskiego, metodyką nauczania higieny dzieci i młodzieży. Zwracano uwagę na wychowanie fizyczne a także jego opiekę lekarską, dentystryczną, szczepienia ochronne oraz edukację młodego pokolenia zgodnie z zasadami higieny.

Walka z chorobami zakaźnymi była kolejnym tematem poruszonym w „Zdrowiu”. Omawiano gruźlicę, jaglicę, zimnicę, dur plamisty, dur osutkowy, odrę, błonicę oraz płonice.

Wiele miejsca poświęcano również szpitalnictwu, jego funkcjonowaniu, organizacji i budowie nowych gmachów oraz m.in. najnowszym metodom dezynfekcji.

Ponadto przedstawiano prace z zakresu działalności Wydziału balneo-klimatycznego Warszawskiego Towarzystwa Klimatycznego.

Część sprawozdawcza czasopisma „Zdrowie” zawierała natomiast streszczenia z prasy polskiej i obcojęzycznej. Początkowo w latach 1918–1919, obejmowały one doniesienia dotyczące głównie tematyki chorób zakaźnych, kobiecych, wenerycznych, higieny żywienia, medycyny wojennej oraz biologii. W latach dwudziestych, podział ten jednak zanikł, co można by tłumaczyć m.in. zmianą na stanowisku redaktora naczelnego, czy też ówczesną sytuacją społeczno-polityczną kraju.

Wiadomości bieżące oraz *kronika*, stanowiły kolejny, odrębny element układu graficznego czasopisma. Zawierały zazwyczaj doniesienia, z życia naukowego, informowały o aktualnych nominacjach naukowych, o istnieniu i działalności poradni przeciwgruźliczych, stacjach opieki nad dzieckiem, a także przypominały o wystawach higienicznych, oraz konferencjach czy zjazdach.

„Archiwum Higieny” (1925–1938)

Bezpłatnym dodatkiem do miesięcznika „Zdrowie” (1927), a następnie do „Lekarza Wojskowego” (1928) było czasopismo „Archiwum Higieny”, którego pierwszy numer ukazał się na przełomie 1925/1926 roku, w Wilnie, pod redakcją, prof. Kazimierza Karaffy-Korbutta. Zaznaczyć należy również, iż także funkcja wydawcy leżała często w gestii ówczesnych redaktorów. Kolejne zeszyty powstawały przy udziale higienistów: profesorów – Aleksandra Safarewicza (U Wil.) oraz Witolda Gądzikiewicza (UJ). Pismo określane jako kwartalnik, wydawane było jednak bardzo nieregularnie. Pojawiało się w latach 1927–1928, 1928–1931, a następnie w 1936, 1937 i 1938 roku. Trudności finansowe wydawców spowodowały przeniesienie redakcji czasopisma do Krakowa a następnie, w 1937 roku, do Warszawy. Warto jednak podkreślić, iż tomy I–V, wydawane były w Wilnie, zaś tom VI – ostatni, w Warszawie.

„Archiwum Higieny” było, jedynym czasopismem higienicznym, spełniającym kryteria pisma naukowego-archiwalnego. Zawierało prace badawcze oraz rozprawy z wszystkich dziedzin higieny i statystyki sanitarnej oprócz, jak zaznaczano we wstępie „prac z zakresu bakteriologii, serologii i epidemiologii szczegółowej”.

Pisano m.in. o higienicznych właściwościach tkanin odzieży, o barwach i barwnikach tychże tkanin, o sposobie badań książek, stanowiących źródło chorób zakaźnych. Poruszano także kwestię alkoholizmu wśród dzieci, omawiano wpływ czynników atmosferycznych na umysł nieletnich. Ich twórcami byli pracownicy naukowci: H. Gergowichowa, W. Wójcik-Wietrzna, A. Safarewicz, S. Brokowski. Propagowaniem zdrowego trybu życia, w okresie międzywojennym, zajmowały się również inne medyczne pisma naukowe o charakterze popularnonaukowym czy „naukowo-praktycznym”. Do nich zaliczono następujące tytuły:

„Walka o Zdrowie” /1918–1919/ – miesięcznik, organ Krajowego Stowarzyszenia Czerwonego Krzyża, poświęcony sprawom higieny

i opiece społecznej. Redaktorem naczelnym czasopisma, wydanego w Krakowie, był Stanisław Serwin. Wśród twórców pisma wymieniano również Bronisława Kaczorowskiego, Władysława Chodeckiego, Witolda Ziembickiego, Jana Boguszewskiego oraz Jana Horoszkiewicza, zaś autorami publikacji byli m.in. M. Bogdanikówna, A. Kuczewski, Z. Danielski, F. Krzyształowicz czy M. Pollak /Lwów/. Warto podkreślić, iż czasopismo powstało, jako jedno z pierwszych periodyków po I wojnie światowej. Niestety, brak jest jakichkolwiek informacji dotyczących jego nakładu. Pismo adresowano nie tylko do lekarzy praktyków, jak pisano w pierwszym numerze miesięcznika, ale również do „szerszego grona społeczeństwa”, któremu nie obce były sprawy zdrowia. Wśród potencjalnych czytelników wymieniano techników sanitarnych, działaczy społecznych, a także nauczycieli i instruktorów sanitarnych. Omawiana tematyka dotyczyła m.in. gruźlicy, alkoholizmu oraz chorób wenerycznych. Poruszano również zagadnienia związane z higieną rasy, a także ochroną zdrowia dziecka. Na uwagę zasługują m.in. publikacje dotyczące oceny działalności ówczesnych poradni dla matek.

Pod względem graficznym, pismo składało się zazwyczaj z dwóch artykułów oryginalnych, oraz z szeroko rozbudowanego tzw. działu sprawozdawczego, zawierającego m.in. przegląd wydawnictw, a także „dział statystyczny”. Zapewne dla poprawienia sytuacji finansowej redakcja pisma zamieszczała także liczne reklamy.

„Wychowanie Fizyczne” /1920–1937/ – czasopismo wydawane w Poznaniu od 1920 roku, pod redakcją profesora Eugeniusza Piaseckiego⁴³ /1920–1930/, Waleriana Sikorskiego /1931–1932/ oraz Zygmunta Gilewicza /1932–1937/. Pierwszy komitet redakcyjny stanowili przedstawiciele Rady Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej, Polskiego Związku Sokolego. W latach następnym pismo stało się dodatkowo organem m.in. Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich, Sekcji Wychowania Fizycznego Tow. Nauczycieli Szkół Wyższych, Kół Lekarzy Szkolnych oraz, jak

---

⁴³ Eugeniusz Piasecki (1872–1947) – lekarz, nauczyciel wychowania fizycznego w gimnazjach w Krakowie i Lwowie, Specjalizował się w fizjologii i higienie. Jako pierwszy z Polaków habilitował się z higieny na Uniwersytecie Lwowskim /1909/; członek galicyjskich towarzystw higienicznych, uczestnik zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich. Po przeniesieniu się do Poznania, zorganizował tam Studium Wychowania Fizycznego – jedno z pierwszych w ówczesnej Europie. Autor oryginalnej nazwy harcerstwa. M. Demel, *Księga tradycji PTH, Między wojnami*. „Problemy higieny” 1991, z. 2, s. 74–77.

podawano we wstępie, 156 członków różnych zrzeszeń i organizacji. Warto zwrócić uwagę na podtytuł periodyku, według którego pismo, będące kontynuatorem przedwojennego czasopisma „Ruch”, w dwudziestoleciu międzywojennym, poświęcone zostało zagadnieniom higieny szkolnej i wychowawczej oraz „kształceniu cielesnemu w domu, szkole, koszarach”. Zgodnie z zamierzeniami twórców, celem redakcji było pogłębianie wiedzy zarówno teoretycznej jak i praktycznej, dotyczącej wychowania fizycznego oraz wyszkolenia lekarzy, nauczycieli a także osób zajmujących się higieną szkolną. Wśród autorów publikacji pojawiały się nazwiska nie tylko lekarzy i instruktorów wychowania fizycznego, ale również pedagogów, psychologów. Do nich zaliczano m.in. W. Osmólskiego, S. Kopczyńskiego, T. Drabczyka, S. Ciechanowskiego, K. Mitkiewicza, J. Budzyńską-Tylicką, P. Gantkowskiego, A. Macieszę, W. Gądzikiewicza, T. Dręgiewicza, M. Gemanównę, W. Haberkantównę oraz S. Szumana oraz J. Joteyko. Tematyka poruszanych zagadnień była niezwykle bogata. W kwestii ochrony zdrowia dzieci i młodzieży poruszano zagadnienia związane nie tylko z szeroko rozumianym pojęciem wychowania fizycznego, ale również zajmowano się sprawami szkolenia kadr instruktorskich, organizacją opieki higieniczno-lekarskiej w szkole czy też badaniem jej wpływów na stan zdrowia uczniów. Pozornie odrębny charakter miały prace dotyczące uświadamiania płciowego dzieci i młodzieży (S. Szuman, P. Gnatkowski). Zajmowano się również profilaktyką zdrowotną dzieci w wieku szkolnym. Pisano m.in. o normach rozwoju fizycznego u dzieci, o nawykowych wadach postawy uczniów, a także o potrzebie dożywiania uczącej się młodzieży.

Zmienna periodyczność pisma (miesięcznik /1920–1924/44; kwartalnik /1925–1926/; miesięcznik /1927–1937/) stanowiła odzwierciedlenie trudności finansowych redakcji.

Periodyk bez wątplenia spełniał wymogi pisma popularno-naukowego bądź naukowo-praktycznego. Oprócz artykułów oryginalnych zawierał rozbudowaną część informacyjną, na którą składały się *nowe książki*, dział z *czasopism*, a także z *towarzystw instytucji*

---

⁴⁴ W początkowym okresie wydawniczym „Wychowanie Fizyczne” pojawiało się ze zmienną częstotliwością. W roku 1920 i 1922 pojawiały się zeszyty zawierające z reguły po dwa numery miesięcznika. W 1921 – jeden zeszyt zawierał już 4 kolejne numery czasopisma. Podobna sytuacja wystąpiła w latach 1923–1924. Były to jednak formalnie miesięczniki. Dopiero od 1925 roku czasopismo występowało jako kwartalnik.

i zjazdów, oraz kronikę czy wiadomości bieżące. Nazewnictwo powyższych działów, w dwudziestoleciu, ulegało modyfikacjom. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku układ wewnętrzny czasopisma składał się zazwyczaj z jednego bądź dwóch artykułów oryginalnych, działu poświęconego zagadnieniom *organizacji i metodyki nauczania i wychowania*, tzw. *ocen* – czyli wcześniejszego działu *nowych książek* i czasopism oraz streszczeń. Nowym elementem był również dział zagadnień związanych z tematyką *wychowania fizycznego za granicą* (1930). W roku 1937 pojawił się także odrębny dział sportowy.

„Dla Zdrowia” /1934–1939/ – miesięcznik „naukowo popularny poświęcony higienie życia codziennego «racjonalizacji» odżywiania,

⁴⁵ *Od Redakcji „Dla Zdrowia” 1934, r. I.*

wychowaniu fizycznemu oraz walce z chorobami społecznymi i zniechęceniem”, wydawany w Warszawie. Redaktorem naczelnym pisma a także jego wydawcami byli Gustaw Raciążek /1934–1937/ oraz E. Herold /1937–1939/. W skład komitetu redakcyjnego wchodził również Jan Bajoński, Witold Chodźko, Stanisław Ciechanowski, Paweł Gantkowski, Marceli Grodecki, Marcin Kacprzak, Aleksander Ławrynowicz, Karol Mitkiewicz, Eugeniusz Piasecki, Maria Skokowska-Rudolfowa, Gustaw Szulc, Władysław Szenajch, Jan Szmurło, Leon Wernic, Czesław Wroczyński oraz Marian Zachert. Według twórców pismo miało być „miarodajnym przewodnikiem, niezastąpionym dla działaczy społecznych i wychowawców”⁴⁵. Tematyka poruszanych zagadnień była różnorodna. Dotyczyła jednak głównie chorób zakaźnych oraz społecznych, takich jak gruźlica, jaglica czy choćby próchnica zębów. Omawiano profilaktykę wymienionych schorzeń, udzielano porad i wskazówek odnośnie korzystania np. z poradni przeciwgruźliczych. Ponadto publikowano artykuły dotyczące gimnastyki dziecięcej, racjonalnego odżywiania dzieci i młodzieży, a także omawiano zagadnienia związane z uświadamianiem płciowym chłopców (1938). Autorami publikacji byli m.in. M. Łącki, M. Gromski, J. Konopnicki, M. Skokowska, Rudolfowa, S. Bloch, E. Szalit, F. Berezowski, A. Kamler.

Układ wewnętrzny pisma składał się z artykułów oryginalnych, oraz kilku działów m.in. *odpowiedzi* prowadzonego przez J. Trzebińskiego, *kosmetologii i ziołolecznictwa* oraz powstałego w 1935 roku, działu poświęconego *dziejom higieny*. Całość zamykała tzw. *skrzynka pocztowa*.

Warto również podkreślić, iż główne źródło finansowania pochodziło z prywatnych funduszy redaktorów. Mimo to wydawane było w bardzo wysokim nakładzie, który w latach 1936–1937 wynosił nawet 20 tysięcy egzemplarzy⁴⁶.

„Higiena Psychiczna” /1935–1939/⁴⁷ – kwartalnik popularno-naukowy, wydawany w Kościanie przez Franciszka Berezowskiego. Redaktorem naczelnym czasopisma był Oskar Bielawski. Od 1936 roku pismo stało się organem Polskiej Ligi Higieny Psychiczej⁴⁸,

⁴⁶ *Spis Gazet i Czasopism RP* oraz *Poradnik Reklamowy*, wyd. 1936–1937.

⁴⁷ Por. G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków 2005, s. 235.

⁴⁸ Polska Liga Higieny Psychiczej utworzona została w 1935 roku. W tym samym roku założono również Instytut Higieny Psychiczej. W. Sterling, *Higiena psychiczna w Polsce*, „Higiena Psychiczna” 1936, z. 4–7, s. 166.

której reprezentantem w Komitecie redakcyjnym był Józef Handelsman⁴⁹. Do pozostałych członków redakcji należeli: E. Artwiński, S. Baley, B. Biegeleisen, S. Błachowski, S. Borowiecki, W. Łuniewski, J. Nelken, L. Wernic, H. Zajączkowski.

Higiena psychiczna stanowiła odrębny dział higieny ogólnej. Według redaktora naczelnego, jej celem było zachowanie zdrowia psychicznego człowieka, które z kolei uzależniano od warunków biologicznych jednostki oraz czynników społecznych i obyczajowych danego środowiska.

Struktura wewnętrzna periodyku w pełni odpowiadała wymogom stawianym piśmiom naukowym. Część jego zasadniczą tworzyły zazwyczaj dwa artykuły, pisane w postaci rozpraw bądź referatów. Kolejny, to rozbudowany dział informacyjno-sprawozdawczy, zawierający przegląd prasy polskiej i zagranicznej. Ciekawym rozwiązaniem było dokonanie przez redakcję czasopisma podziału tematycznego recenzowanych artykułów na kategorie, dotyczące *dziedziczności, aberracji, nałogów, przestępczości, problematyki człowieka w społeczeństwie, rodziny a dziecko, szkoły, płci, oraz pracy i wypoczynku*. Całość kończył dział *sprawozdań* oraz *kroniki*.

Pod względem merytorycznym, pismo prezentowało wysoki poziom prac. Ich autorami byli nie tylko lekarze, psychiatry, ale również pedagodzy, psycholodzy, m.in. Tadeusz Bilikiewicz, Aniela Szycówna, Tadeusz Jaroszyński, Helena Renata Katzówna, czy W. Pentalski. Tematyka poruszanych zagadnień była, zatem dość zróżnicowana, na pograniczu, medycyny, psychologii, psychiatrii a także pedagogiki. Warto podkreślić, iż na ogólną liczbę 6 artykułów, związanych z higieną psychiczną dzieci i młodzieży, jaka ukazała się na przełomie 1935–1939 roku, 4 prace nawiązywały w różnym stopniu do tematyki związanej z koniecznością płciowego uświadamiania dzieci, zaś dwie pozostałe omawiały występujące w szkolnictwie powszechnym zjawisko drugoroczności a także problematykę dojrzewania dziecka z punktu psychologiczno-lekarskiego i pedagogicznego.

O odbiorcach i nakładzie kwartalnika niestety, brak jest informacji.

„Higiena Szkolna” /1939/ – stanowiła kolejne popularnonaukowe czasopismo higieniczne, poświęcone ochronie zdrowia dziecka w wieku szkolnym. Ten efemeryczny kwartalnik (pierwszy i jedyne

---

⁴⁹ *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX w.*, pod red. B. Urbanek, Warszawa 2004/2005, t. III, z. 2, s. 79–82.

numer⁵⁰ ukazał się w 1939 roku), redagowany przez Michała Ćwirko-Godyckiego⁵¹, wydany w Poznaniu, był organem lekarzy szkolnych oraz referatów higieny kuratoriów okręgów szkolnych. W skład komitetu redakcyjnego wchodził lekarze, reprezentujący różne miasta m.in. Warszawę, Brześć, Katowice, Kraków, Lublin, Lwów, Poznań, Równe, Toruń oraz Wilno. Do członków komitetu należeli Czesław Wroczyński, Karol Mitkiewicz, Eleonora Reicher, Jan Bogdanowicz, Stanisław Hilewicz, Henryk Sokołowski, Janina Morozowa.

W kwartalniku zamierzano publikować prace oryginalne, referaty poglądowe, artykuły dyskusyjne oraz wiadomości urzędowe. Uzupełnieniem działu sprawozdawczego miały być także przekłady z pism obcojęzycznych dotyczące problematyki higieny i rozwoju fizycznego dzieci w okresie szkolnym. Podobnie jak każde pismo będące organem towarzystwa bądź zrzeszenia, „Higiena Szkolna” zamieszczała również sprawozdania ze spotkań i posiedzeń wydziałów lekarzy szkolnych. W pierwszym numerze kwartalnika opublikowano m.in. artykuły o wpływie witamin na ustrój dzieci w wieku szkolnym. Pisano także o potrzebie utrzymania stanowiska lekarza szkolnego, o konieczności organizowania gabinetów dentystycznych na terenie placówek dydaktyczno-wychowawczych. Wśród licznych, zróżnicowanych tematycznie publikacji znalazł się również artykuł poświęcony Henrykowi Jordanowi (1842–1907) – jednemu z pionierów ruchu higienicznego na terenach polskich.

2. Higieniczne czasopisma popularne i poradnikowe

Warto również przytoczyć w porządku chronologicznym krótką charakterystykę kilku pism poradnikowych. Należą do nich:

„Przyjaciel Zdrowia Ludu” /1919–1921/ – miesięcznik, wydawany w Warszawie, nakładem Ministerstwa Zdrowia Publicznego.

---

⁵⁰ M. Demel w opracowaniu twierdzi, iż ukazały się dwa numery tegoż kwartalnika, zaś trzeci z powodu wybuchu wojny nie doczekał się wydania. Według Demela, cały skład został spalony przez Niemców i przetopiony na ołów. M. Demel, *Dzieje higieny szkolnej w Polsce do roku 1939. Fakty, problemy, zwiastuny*. „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1991, z. 1, s. 65.

⁵¹ Michał Ćwirko-Godycki (1901–1980) – antropolog, higienista, historyk medycyny, studia lekarskie na Uniwersytecie Poznańskim, w latach trzydziestych XX wieku oprócz stanowiska asystenta w Zakładzie Antropologii UP objął również stanowisko wizytatora higieny w Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego, wykładowca higieny w szkołach wyższych i na poziomie podstawowym. *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, Warszawa 1994, t. 1, z. 2, s. 26–32.

Redaktorem naczelnym był zasłużony higienista – Bronisław Kaczorowski⁵². Pismo zawierało popularne artykuły z dziedziny higieny osobistej oraz publicznej. Poruszano zagadnienia związane z higieną dziecka, chorobami zakaźnymi, higieną zagród, wsi, alkoholizmem, higieną artykułów spożywczych, ratownictwem oraz znacorstwem. Wyodrębnione działy tworzyły tzw. *kącik dla dziecka*, *rozmaitości* a także *radę dla matek*. Autorami publikacji byli m.in. W. Szenajch, I. Sawicki, A. Kuhn. Odrębną część stanowiły *ogłoszenia*, a także różnego rodzaju rozporządzenia ministerialne.

„Higiena Ciała i Sport” /1925–1928/ – miesięcznik ukazujący się we Lwowie. Pierwszy numer, zatytułowany „Higiena Ciała”, pojawił się w 1925 roku, pod redakcją profesora lwowskiego uniwersytetu, Zdzisława Steusinga (1883–1952). Czasopismo poświęcone było propagowaniu higieny oraz literaturze i sztuce. To zdawałoby się nietypowe połączenie tak różniących się dziedzin, było zdaniem redaktora naczelnego celowe, gdyż, jak wyraził się we wstępie, zagadnienie higieny nie dotyczyło jedynie ciała, ale również „higieny duszy”, czyli stąd związek z literaturą. W 1926 roku czasopismo poszerzono o dział: *Sport i Wychowanie Fizyczne*. Autorami publikacji byli m.in. J. Fritz, W. Dybowski, J. Rothfeld, F. K. Cieszyński, T. Chrapowicki, K. Ryder, a także J. Bratter, S. Bruhn, W. Seidl, L. Węgrzynowski, A. Sałamańczuk, a także B. Ziemilski⁵³. Tematyka artykułów była jednak wszechstronna. Oprócz elementarnych kwestii związanych z higieną indywidualną oraz najbliższego otoczenia, pisano również na temat profilaktyki chorób zakaźnych i społecznych, a w szczególności gruźlicy. Równie często zwracano uwagę na higienę szkolną, jej organizację, nauczanie i wychowanie higieniczne oraz fizyczne.

---

⁵² Bronisław Kaczorowski (1857–1932) – zasłużony higienista, pionier higieny dziecięcej, a przede wszystkim stomatologii szkolnej, zwany przez niektórych biografów „ojcem metodyki wychowania zdrowotnego; autor *Elementarzy higienicznych dla dzieci szkolnych* /1908/ i *Elementarzy higienicznych dla młodzieży szkolnej* /1910/, wydanych we Lwowie. M. Demel, *Dzieje higieny szkolnej do roku 1939, Fakty problemy zwiastuny*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1991, z. 1, s. 49; toż, *Księga tradycji PTH*. „Problemy Higieny” 1986, z. 1, s. 156–158.

⁵³ Niepochlebłą opinię na temat pisma wydał M. Demel zarzucając mu nierówny poziom. Autor podkreślał zbytnią erudycję jednego z autorów publikacji B. Ziemilskiego. Walorem pisma, według Demela, była natomiast kronika oraz sprawozdania z piśmiennictwa. M. Demel, *Księga tradycji PTH. Między wojnami*. „Problemy Higieny” 1991, z. 2, s. 82.

„**Higiena Życia Codziennego**” /1926–1930/ – miesięcznik, wydawany w Warszawie, od 1926 do 1930 roku, pod redakcją wspomnianego już Aleksandra Fruchtmanna i Janiny Sarneckiej /1930/. Mottem pisma było „kto chce długo żyć, musi umieć żyć a tego uczy [...]”⁵⁴ Odbiorcami czasopisma byli, według zamierzeń redakcji, „zwykli, prości ludzie”, o przeciętnych zdolnościach. Pismo było do nabycia we wszystkich urzędach pocztowych – o czym informowano czytelników. Jego wysoki nakład, (liczący 10 tys. egzemplarzy) oraz niska cena pojedynczego numeru (wynosząca zaledwie 40 groszy) sprzyjała zapewne jego dostępności.

Układ wewnętrzny czasopisma, nie zawsze zachowywany, składał się z działów określanych, jako: *wskazówki praktyczne, różne, kącik humorystyczny, trafne zdania, ogłoszenia*. W 1927 roku pojawiły się kolejne dwa nowe elementy – *dział sportowy oraz dział kosmetyczny*. Tematyka poruszanych zagadnień, podobnie jak w innych pismach popularno-poradnikowych była wszechstronna. Omawiano problematykę chorób zakaźnych, ich zwalczania i zapobiegania, pisano o higienie osobistej, higienie żywienia. Sporo miejsca poświęcono również higienie szkolnej oraz wychowaniu dzieci i młodzieży, jak pisano, „w duchu czystości”. Przekazywano także wskazówki praktyczne dotyczące pierwszej pomocy czy spraw domowych. Warto zwrócić uwagę, iż zdecydowana większość publikowanych artykułów była autorstwa Aleksandra Fruchtmanna oraz Władysława Chodeckiego. Pojawiały się również krótkie anonimowe anonse. Istotną rolę w propagowaniu zasad higieny spełniała także specjalnie dobrana reklama, promująca m.in. odżywcze preparaty witaminowe („Jecorol”, „Oljecol”).

„**Orędownik Zdrowia**” /1926–1931/ – miesięcznik, wydawany początkowo w Poznaniu, a następnie w Warszawie, poświęcony walce z chorobami społecznymi a szczególnie gruźlicą. Jego pierwszymi redaktorami byli: Paweł Gantkowski /1926–1928/, Marcin Kacprzak /1928–1930/, Czesław Wroczyński /1928–1930/, Kazimierz Bagdach /1930–1931/. W skład komitetu redakcyjnego wchodził K. Dłuski, F. Grodecki, S. Adamowiczowa, J. Górski, W. Jankowski, R. Konkiewicz, S. Paniński, J. Raczyński, G. Raciążek, S. Kopczyński, W. Osmólski, S. Wierusz, B. Wybieralski. Pismo o charakterze popularyzatorskim, przeznaczone było dla szerokiego grona czytelników. Układ graficzny składał się z artykułów promujących

---

⁵⁴ Powyższe motto czasopisma stanowiło element winiety każdego kolejnego numeru pisma.

tw. zdrowy styl życia. Tematyka zagadnień dotyczyła, zatem profilaktyki chorób zakaźnych i społecznych, zasad prawidłowej pielęgnacji noworodka i niemowlęcia, a także higieny i wychowania higienicznego dziecka szkolnego. Autorami publikacji byli m.in. Karol Jonscher, Stanisława Adamowiczowa, Marcin Kacprzak, Maria Skokowska-Rudolfowa, Adolf Klęsk, Edward Szalit. Wysoki nakład periodyku (20 tys. egzemplarzy w 1926 roku) i niska cena, wynosząca zaledwie 20 groszy za zeszyt, mogła zachęcać do jego nabycia.

„Czystość” /1928–1931, 1938–1939/ – był to, jak określano w słowie wstępnym, „najtańszy miesięcznik popularny, poświęcony higienie i czystości w najszerszym znaczeniu tego słowa”, wydawany w Warszawie i Częstochowie. Redaktorem naczelnym pisma był stomatolog – Michał Grejniec. Periodyk rozpowszechniano w dość dużym nakładzie. W roku 1929 wydrukowano aż 10 tys. egzemplarzy, natomiast w 1939 nakład zmniejszono o połowę⁵⁵. Czasopismo bogato ilustrowane, znajdywać miało odbiorców w ówczesnym powiecie częstochowskim, zawierciańskim, wieluńskim, włoszczowskim, będzińskim, radomskim i lubieniewskim. Zawierało artykuły propagatorskie a także dział tzw. „czynu szlachetnego”, *kronikę czystości* oraz *porady* udzielane przez „lekarza domowego”.

Warto również podkreślić, iż zdecydowana większość publikacji dotyczyła jednak higieny jamy ustnej.

„Droga do Zdrowia” /1931–1939/ miesięcznik popularny, poświęcony ochronie zdrowia, sprawom opieki i ubezpieczenia społecznego. Wydawany w Krakowie przez Okręgowy Związek Kas Chorych. Redaktorem naczelnym był Adolf Klęsk (1931), Ryszard Kunicki (1932) oraz Waław Medyński (1935–1939). Czasopismo wielokrotnie zmieniało szatę graficzną. Bogato ilustrowane, zawierało również pokaźną liczbę reklam. Cechą charakterystyczną periodyku, dotąd niespotykaną w żadnym piśmie popularyzatorskim, był podział tematyczny, zarezerwowany dla każdego numeru. Tematyka dotyczyła zagadnień m.in. alkoholizmu, gruźlicy, chorób wenerycznych, społecznych, nerwowych i zakaźnych, a także kwestii prawidłowego odżywiania, czy opieki nad matką i dzieckiem. Tego typu układ pozwalał czytelnikowi na szybki i łatwy sposób zdobycia odpowiedzi na nurtujące go aktualnie problemy.

---

⁵⁵ *Spis Gazet...*, wyd.1929; Tamże, wyd. 1939.

„**W Służbie Zdrowia**” /1934–1935/, miesięcznik wydawany w Warszawie, pod redakcją Juliana Birencwajga, „poświęcony szerzeniu kultu zdrowia, zapobieganiu i walce z chorobami społecznymi, higienie życia społecznego, pracy i wychowaniu fizycznemu, przyrodolecznictwu i walce z „partactwem lekarskim”. Autorami publikacji byli m.in. M. Łącki, A. Rząśnicki, J. Posmykiewicz, S. Popowski, M. Wierzbowska, M. Skokowska-Rudolfowa, Cz. Wroczyński. W kwestii ochrony zdrowia dzieci i młodzieży tematyka artykułów dotyczyła profilaktyki chorób zakaźnych a zwłaszcza gruźlicy, ponadto poruszała zagadnienia związane z higieną jamy ustnej, uświadamianiem seksualnym itp. Oprócz artykułów stanowiących podstawową część merytoryczną czasopisma, w periodyku zamieszczono również stałe rubryki. Do nich zaliczano m.in. dwa działy: *przykazania dla matki*, stanowiące kompendium niezbędnych informacji oraz *wiadomości ciekawe i pożyteczne*.

„**Na Straży Zdrowia**” /1935–1939/ – miesięcznik o charakterze popularyzatorskim, redagowany przez Marcina Kacprzaka ówczesnego redaktora wspomnianego wcześniej „Zdrowia Publicznego”. Pierwszy numer ukazał się w Warszawie w 1935 roku. Odbiorcami czasopisma miała być przede wszystkim ludność wiejska. Wśród autorów pojawiały się nazwiska Gustawa Szulca, Stanisławy Adamowiczowej, Franciszka Ksawerego Cieszyńskiego oraz Wandy Mężyńskiej. Pierwszy numer zawierał artykuły pisane prostym, zrozumiałym dla czytelnika językiem. Dotyczyły one zagadnień czystości, brudu, zarazków i sposobów unikania zakażeń. Kolejne poświęcone zostały opiece i pielęgnowaniu dziecka bezpośrednio po urodzeniu. Dalsze numery pisma poruszały tematykę zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych, wynikających z braku higieny, Omawiano dyfteryt, ospę, dur brzuszny, dur plamisty, płonicę błonicę, gruźlicę, jaglicę a także krzywicę. Pismo było też bogato ilustrowane, zawierało reklamy.

Z przedstawionego powyżej przeglądu higienicznych czasopism o charakterze naukowym, popularnonaukowym i poradnikowym pominiętych zostało kilka tytułów. Ich często efemeryczność a także brak zachowanych egzemplarzy kolejnych numerów zdecydowanie utrudnia ocenę pisma. Warto jednak przypomnieć choćby tytuły prasowe niektórych periodyków. Do nich zaliczono: dwumiesięcznik popularnonaukowy „**Nasze Zdrowie**” /1938–1939/ wydawany w Warszawie, krakowski „**Przewodnik Zdrowia**” /1932/, wydawany pod redakcją A. Klęska; następnie „**Lekarz Domowy**” /1933–1934/

– lwowski tygodnik J. Steinera poświęcony medycynie popularnej, higienie i sprawom zdrowotnym a także „**Zdrowotność Publiczną**” /1932–1935/ – dodatek do „Samorządu Miejskiego” wydawany w Wilnie, pod redakcją profesorów Kazimierza Karaffy-Korbutta i Aleksandra Safarewicza oraz „**Inspekcję Sanitarno-Higieniczną**” /1933/ – warszawski kwartalnik W. Rudzkiego poświęcony zagadnieniom sanitarnym i higienicznym służby zdrowia. Do nich należałoby również zaliczyć higieniczną prasę lekarską⁵⁶, wydawaną na terenie Śląska, tj. „**Zdrowie**” (1925–1936), dwutygodniowy dodatek bezpłatny do siedmiu regionalnych gazet codziennych⁵⁷ oraz „**Dobro Ludu**” (1931–1934), miesięcznik popularnonaukowy, poświęcony sprawom zdrowia, redagowany przez J.J. Herwicha.

Wśród zaprezentowanych 22 pism higienicznych – 9 periodyków spełniało wymogi prasy naukowej i naukowo-praktycznej, zaś 13 popularnej i poradnikowej (tab. 1).

---

⁵⁶ F. Szymiczek, *Polskie czasopisma lekarskie na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim*, „Archiwum Historii Medycyny” 1974, z. 4, s. 463–469.

⁵⁷ Odnośnie katowickiego czasopisma „Zdrowie”, bezpłatnego dwutygodniowego dodatku do prasy codziennej, niestety brak jest informacji o redaktorach, wydawcach czy nakładzie. Powołując się na wyżej wymienione opracowanie F. Szymiczka „Zdrowie” należałoby zakwalifikować do pism „naukowo-popularnych”, jednak brak powyższych informacji utrudnia tego typu klasyfikację. Poziom anonimowych artykułów zdaje się jednak sugerować charakter wybitnie popularyzatorski czasopisma.

Tab.1. Polskie czasopisma higieniczne w okresie międzywojennym – z zachowaniem porządku chronologicznego⁵⁸

<i>Czasopisma naukowe</i>			<i>Czasopisma popularne, poradnikowe</i>		
<i>Tytuł czasopisma</i>	<i>Okres działalności Wydaw.</i>	<i>Liczba lat funkcyjowania / okres międzywojenny/</i>	<i>Tytuł czasopisma</i>	<i>Okres działalności Wydaw.</i>	<i>Liczba lat funkcyjowania /okres międzywojenny/</i>
<i>Zdrowie</i>	1885-1918-1939	20	<i>Przyjaciel Zdrowia Ludu</i>	1919-1921	3
<i>Walka o Zdrowie</i>	1918-1919	1	<i>Higiena Ciała i Sport</i>	1925-1928	3
			<i>Zdrowie</i>	1925-1936	11
<i>Wychowanie Fizyczne</i>	1920-1937	17	<i>Higiena Życia codziennego</i>	1926-1930	4
<i>Archiwum Higieny</i>	1925-1938	13	<i>Orędownik Zdrowia</i>	1926-1931	5
<i>Dobro Ludu</i>	1931-1934	4	<i>Czystość</i>	1928-1931; 1938-1939	4
<i>Dla Zdrowia</i>	1934-1939	5	<i>Droga do Zdrowia</i>	1931-1939	8
<i>Higiena Psychiczna</i>	1935-1938	3	<i>Przewodnik Zdrowia</i>	1932	1
<i>Higiena Szkolna</i>	1939	1	<i>Zdrowotność Publiczna</i>	1932-1935	3
<i>Nasze Zdrowie</i>	1938-1939	1	<i>Lekarz Domowy</i>	1933-1934	1
			<i>Inspekcja Sanitarno Higieniczna</i>	1933-1934	1
			<i>W służbie Zdrowia</i>	1934-1935	1
			<i>Na Straży Zdrowia</i>	1935-1939	4

⁵⁸ Obliczenia własne autorki.

Okres wydawania poszczególnych czasopism, jak wynika m.in. z powyższej tabeli, był zróżnicowany. Zdecydowanie dłuższą działalnością publicystyczną wykazywały się pisma naukowe. Najdłuższy, ponad 15 letni okres odnotowano w przypadku dwóch tytułów: „Zdrowie”, „Wychowanie Fizyczne”. Zaledwie jeden periodyk znajdował się na rynku więcej niż 10 lat („Archiwum Higieny”); jeden – powyżej 5 lat („Dla Zdrowia”), zaś następnych pięć – w przedziale czasowym do 5 lat („Walka o Zdrowie”, „Higiena Psychiczna”, „Higiena Szkolna”, „Dobro Ludu”, „Nasze Zdrowie”).

Znacznie krótszą działalnością publicystyczną wykazywały się natomiast czasopisma popularne i poradnikowe. Wśród nich najczęściej spotykanym przedziałem czasowym był okres do 5 lat (11), zaledwie jedno pismo przekroczyło okres powyżej 5 lat i tyle samo – okres 10 lat.

Warto również zwrócić uwagę na pisma jednoroczne. Okres ich pojawiania się, w przypadku czasopism naukowych, przypada na początek („Walka o Zdrowie”) i koniec dwudziestolecia międzywojennego („Higiena Szkolna”, „Nasze Zdrowie”). Przyczyną zaprzestania ich druku, w przypadku tych ostatnich, był wybuch drugiej wojny światowej.

W grupie pism poradnikowych efemerydy zaistniały najczęściej w połowie lat trzydziestych („Przewodnik Zdrowia”, „Lekarz Domowy”, „Inspekcja Sanitarno-Higieniczna”, „W Służbie Zdrowia”), czyli w czasie kryzysu gospodarczego, co zdaje się również tłumaczyć ich krótki okres wydawniczy.

Higieniczne pisma naukowe ukazywały się na rynku głównie w latach dwudziestych⁵⁹ a także w drugiej połowie lat trzydziestych. (tab. 2). Dynamikę ich rozwoju, jak wcześniej wspomniano, stymulowały powstające specjalistyczne towarzystwa lekarskie a także rozwój poszczególnych dziedzin medycyny, w tym również medycyny społecznej. Dla porównania największy rozkwit higienicznej prasy popularnej i poradnikowej zaobserwowano dopiero po 1925 roku i trwał do połowy lat trzydziestych.

---

⁵⁹ Do podobnych wniosków doszła G. Wrona w cytowanej pracy z 2001 roku. Warto jednak przypomnieć, iż autorka badała głównie naukowe czasopiśmiennictwo medyczne i farmaceutyczne. G. Wrona, op. cit., s. 37–39.

Tab. 2. Rozwój ilościowy naukowych i poradnikowych czasopism higienicznych w okresie 1918–1939⁶⁰

<i>Okres wydawniczy</i>	<i>Czasopisma naukowe i popularnonaukowe /liczba nowo utworzonych/</i>	<i>Czasopisma popularne / liczba nowo utworzonych/</i>
1918–1923	3	1
1924–1929	1	5
1930–1934	2	6
1935–1939	3	1

Różnice pomiędzy czasopismami naukowymi i poradnikowymi dotyczyły nie tylko poziomu treści merytorycznej, układu wewnętrznego pisma, o których już pisano, ale także ich nakładu. Prasa naukowa w latach trzydziestych wydawana była w niewielkiej liczbie, liczących od 800 do maksymalnie 3000 egzemplarzy, podczas gdy czasopisma poradnikowe drukowano w liczbie od 10 do 30 tys. Cena pojedynczych zeszytów pism naukowych była ze zrozumiałych względów stosunkowo wyższa od ceny poradników.

Wśród pism naukowych najczęściej spotykaną formą częstotliwości wydań był miesięcznik. Zdarzały się jednak przypadki zmiany preferowanej formy. Przykład może stanowić m.in. „Zdrowie”, które wydawane było zarówno jako miesięcznik, dwutygodnik a następnie znowu miesięcznik (tab.1), czy też „Wychowanie Fizyczne” ukazujące się początkowo jako miesięcznik, a od 1925 roku, jako kwartalnik. Zmienną periodyzacją okazywały się także inne pisma fachowe m.in. „Pediatria Polska” „Przegląd Dentystyczny” czy „Polska Dentystyka”.

Higieniczna prasa poradnikowa drukowana była na ogół w formie miesięczników bądź dwutygodników.

Interesujących wniosków dostarcza również analiza wydawców i miejsc wydania poszczególnych periodyków. Spośród 9 naukowych pism, w Warszawie wydawano 4 tytuły, Krakowie – 1, Poznaniu – 2, Wilnie – 2 oraz Kościanie – 1. Patronat nad powyższymi czasopismami obejmowały towarzystwa lekarskie (Warszawskie Tow. Higieniczne, Polskie Tow. Pediatryczne Polska Liga Higieny

⁶⁰ Obliczenia własne autorki.

Psychicznej), instytuty badawcze (Państwowy Zakład Higieny oraz osoby prywatne. Jako przykład należałoby podać nazwisko Kazimierza Karaffy-Korbutta pierwszego redaktora i wydawcy „Archiwum Higieny”, Gustawa Raciążka⁶¹, redaktora miesięcznika „Dla Zdrowia”, wydawanego w latach 1934–1939, Franciszka Berezowskiego, wydawcy „Higieny Psychicznej”, Pawła Gantkowskiego, fundatora „Wychowania Fizycznego” w latach 1927–1931 czy Michała Godyckiego, redaktora i wydawcy poznańskiej „Higieny Szkolnej” czy Romualda Wierzbickiego⁶², wydawcy m.in. „Orędownika Zdrowia” /1926–1927/, „Medycyny” /1927–1939/ oraz „Lekarza Polskiego” /1928/.

W przypadku pism popularnych i poradnikowych ośrodkami wydawniczymi była Warszawa (6), Lwów (1), Kraków (1), Poznań (1) oraz Częstochowa (1) i Katowice (1). Inicjatywa wydań pochodziła zazwyczaj od osób prywatnych (Aleksander Fruchtman, Jan Posmykiewicz, Mikołaj Grejniec) a także spółek wydawniczych (Polskie Lekarskie Towarzystwo Wydawnicze⁶³), czy Kas Chorych.

Reasumując, najczęściej wymienianym ośrodkiem wydawniczym była Warszawa (10), która, jak wiadomo, była siedzibą wielu medycznych towarzystw naukowych oraz, co należy podkreślić, wydawców indywidualnych. Ich udział, jak z powyższych ustaleń wynika, nie był jednostkowy⁶⁴. Stosunkowo niewielką aktywność w tej dziedzinie wykazywały natomiast uczelnie wyższe a także instytucje naukowe.

Warto zwrócić uwagę na tematykę poruszanych zagadnień poszczególnych gatunków prasowych, która w dużym stopniu uzależniona była od charakteru pisma.

---

⁶¹ Gustaw Raciążek był również wydawcą czasopisma „Higiena Pracy” (1928–1930).

⁶² Romuald Wierzbicki (1887–1929), był wydawcą czasopisma „Nowiny Lekarskie” (1924–1927)/, miesięcznika „Medycyna w Wykładach Klinicznych” (1927), współwydawcą „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” (1924–1927), „Kalendarza Nowin Lekarskich” (1924, 1925, 1926), „Czasopisma Sądowo-Lekarskiego” (1928). W 1927 roku wraz z J. Bujalskim, G. Raciążkiem i K. Bagdachiem utworzyli Polskie Lekarskie Towarzystwo Wydawnicze. *Słownik biograficzny nauk medycznych XX wieku*, Warszawa 1994, t. 1, z. 2, s. 125–129.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Do podobnych wniosków doszła również G. Wrona w cytowanej już publikacji z 2005 roku. Według jej własnych obliczeń, około 60% wszystkich wydawców indywidualnych inwestowało w czasopiśmiennictwo medyczne i farmaceutyczne. G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe...*, s. 33.

W czasopismach popularnych i poradnikowych zamieszczano artykuły o treści dydaktycznej, propagatorskiej i popularyzatorskiej. Ich adresatkami, na co wskazywał przystępny język, był tzw. ogół społeczeństwa. Tematyka prac dotyczyła m.in. higieny „osobniczej” noworodka i niemowlęcia, jego najbliższego otoczenia, wskazówek i instruktaży odnośnie przestrzegania zasad higieny, zapobiegania chorobom zakaźnym i społecznym. Sporo uwagi poświęcano wychowaniu fizycznemu, a także czynnikom szkodliwym środowiska szkolnego. Warto zaznaczyć, że autorami publikacji poradnikowych byli ludzie nauki, pracownicy szpitali klinicznych, specjaliści pediatrii, ginekologii, a także lekarze higieniści. Wśród pojawiających się nazwisk należy wymienić M. Stopnicką, Z. Glińską, Z. Garlicką, J. Bogdanowicza, L. Brennejzena, B. Górnickiego, K. Ercińskiego, J. Mozołowską, M. Gromskiego, J. Michałowicza, M. Biechler, F. K. Cieszyńskiego, R. Barańskiego, S. Popowskiego, M. Kacprzaka, A. Klęska i innych.

W prasie naukowej publikowane były artykuły, które oprócz wartości informacyjnych, /prace kliniczne, cykliczne sprawozdania z akcji szczepień, prace doświadczalne, wyniki przeprowadzonych ankiet np. w sprawie alkoholizmu, gruźlicy, jaglicy/, często miały również charakter polemiczny, prezentujący poglądy autora bądź autorów na daną kwestię (np. dużo emocji wzbudzał w okresie międzywojennym obowiązujący system opieki higieniczno-lekarskiej nad szkołami⁶⁵).

Wiodącym tematem była tutaj ochrona zdrowia, profilaktyka chorób zakaźnych i społecznych. Omawiano nie tylko istotę schorzeń wieku dziecięcego, a także sposoby ich leczenia, prezentowano różne formy profilaktyki, począwszy od izolacji chorego, dezynfekcji najbliższego otoczenia, poprzez postępowanie farmakologiczne z zastosowaniem najnowszych osiągnięć naukowych z dziedziny epidemiologii, serologii czy bakteriologii. Wśród publicystów należałoby wymienić tutaj lekarzy praktyków, ale i naukowców: M. Wierzchowską, M. Skokowską-Rudolfową, S. Adanowiczową, H. Sparrow, E. Grzegorzewskiego itp.

---

⁶⁵ Dzierzgowski Szymon Leonard (1866–1928) – studia przyrodnicze i chemiczne w Zurychu, dr filozofii. Początkowo pracował jako asystent w Katedrze Chemii Fizjologicznej na Uniwersytecie Berneńskim, następnie w Instytucie Medycyny Doświadczalnej w Petersburgu. W 1919 roku mianowany profesorem zwyczajnym UW, w latach 1919–1928 pełnił funkcję kierownika Katedry Higieny UW. A. Śródka, *Uczeni polscy XIX i XX-stulecia*, Warszawa 1994, t. 1, s. 433–434.

Drugą równie ważną grupę tematyczną stanowiła organizacja opieki społecznej i zdrowotnej nad dziećmi i młodzieżą. Omawiano zasady działania nie tylko pojedynczych instytucji (stacje opieki nad matką i dzieckiem, poradnie niemowlęce, poradnie przeciwgruźlicze, ośrodki zdrowia, kolonie letnie, żłobki), ale także nad systemem ich funkcjonowania.

Warto zwrócić uwagę także na twórców prasy higienicznej, którzy tworzyli obraz ówczesnej elity świata lekarskiego. Wśród nich byli absolwenci Wydziału Lekarskiego Uniwersytetów: Warszawskiego, Jagiellońskiego oraz Petersburskiego. Wielu z nich uzupełniało naukę na studiach w Genewie, Berlinie, Zurychu, Odessie, Charkowie czy nawet w Halle i Paryżu oraz Baltimore, gdzie zdobywano specjalizacje w zakresie higieny publicznej (M. Kacprzak). Należy również zaznaczyć, iż wśród twórców czasopism pojawiały się nazwiska naukowców, badaczy a także kierowników Katedr Higieny. Wystarczy wspomnieć choćby profesorów K. Karaffę-Korbutta, W. Gądzikiewicza, B. Nowakowskiego, Sz. Dzierzgowskiego⁶⁶, T. Janiszewskiego czy Pawła Gantkowskiego i Zdzisława Steusinga⁶⁷.

Istotną rolę w kształtowaniu wizerunku ówczesnego świata lekarzy publicystów odgrywała również ich działalność społeczna i polityczna. Wśród wymienionych byli także ministrowie i naczelnicy wydziałów w resortach rządowych /W. Chodźko, T. Janiszewski, M. Kacprzak⁶⁸ S. Kopczyński/. W życiu społecznym zaś założycielami zakładów ginekologicznych, (A. Fruchtman), szkół pielęgniarstwa (A. Klęsk), kolonii letnich „Stella” (P. Gantkowski), krzewicielami ruchu, abstynenckiego (P. Gantkowski), lekarzami szkol-

---

⁶⁶ C. Korczak, *Rozwój i nauczanie higieny* „Problemy Higieny” 1993, nr 40, s. 57–90; toż, *Z dziejów promocji zdrowia w Polsce...*, t. 3, s. 48–49.

⁶⁷ M. Kacprzak w latach 1929–1939 pełnił funkcję naczelnika wydziału statystyczno-sprawozdawczego Ministerstwa Opieki Społecznej. A. Śródka, *Uczeni polscy...*, s. 127.

⁶⁸ W roku 1919 S. Kopczyński złożył w Tow. Lek. Warszawskim sumę 10 tys. rubli jako fundusz wieczysty im. G. Piramowicza. Zgodnie z wolą ofiarodawcy, nagroda przeznaczona była dla laureatów konkursu na najlepszą pracę z dziedziny higieny szkolnej, lub lekarzowi szkolnemu za wybitną działalność praktyczną. Nagrodzono m.in.: F. Jarosa za *Rozwój fizyczny dziecka* /1922/, E. Piaseckiego za czasopismo „Wychowanie Fizyczne” /1923/, J. Rojek-Sobolewską za *Pogadanki o higienie* /1928/, K. Zgórskiego za podręcznik *Higiena* /1930/ oraz J. Bogdanowicza za pracę: *Zarys rozwoju fizycznego dziecka* /1931/. W. Leśnikowska-Scigalska, *Higiena i medycyna szkolna wczoraj, dziś i jutro*, Katowice 2004, s. 36–37; zob. też; M. Paciorek *Działalność PTLW w latach 1915–1939* [w:] *Towarzystwo Lekarskie Warszawskie 1820–2005*, Warszawa 2005, t. II, ss. 22, 24–25, 31, 37, 87.

nymi oraz „żłobkowymi” (M. Biehler, J. Bogdanowicz, M. Gromski, Z. Garlicka, K. Mitkiewicz, M. Ćwirko-Godycki), a także, co należy podkreślić, fundatorami jednego z najbardziej prestiżowych wyróżnień w dziedzinie higieny nad dzieckiem, nagrody im. G. Piramowicza⁶⁹ (S. Kopczyński). Zaprezentowany powyżej przegląd prasy higienicznej stanowi przykład prężnie rozwijającej się nauki, jaką była w dwudziestoleciu międzywojennym higiena. Wielowątkowość zagadnień obejmujących zakres powyższej dziedziny, będący następstwem nie tylko rozwoju pediatrii społecznej, stanowi dowód ogromnego zainteresowania problematyką ochrony zdrowia. Warto przytoczyć słowa K. Karaffy-Korbutta, który w 1932 roku w jednym z artykułów polemicznych, dotyczących potrzeby zwiększenia liczby tytułów prasy higienicznej pisał: „Higiena różni się od innych gałęzi wiedzy m.in. że rozwój jej ściśle jest związany ze stopniem rozszerzenia tej wiedzy pomiędzy ogół ludności. Im większa propaganda higieniczna, im szersze jej zastosowanie praktyczne, tem szybciej rozwija się teoretyczna część nauki”⁷⁰. Zatem popularyzacja wiedzy o ochronie zdrowia stymulować miała rozwój tej dziedziny nauki. Dotąd niespotykany, a obserwowany w latach międzywojennych wzrost liczby tytułów czasopism higienicznych zarówno naukowych jak i popularnych i poradnikowych zdawał się potwierdzać powyższą wypowiedź prof. K. Karaffy-Korbutta.

Rec. doc. dr hab. B. Urbanek

---

⁶⁹ Termin zastosowany przez W. Szenajcha w 1927 roku. W. Szenajch, *Polska twórczość pediatryczna...*, s. 82.

⁷⁰ K. Karaffa-Korbutt, *O piśmiennictwie higienicznym*, „Medycyna” 1932, nr 2, s. 52.

Summary

Problems of the development of Polish Medical Periodicals in the inter-war period with particular focus on the hygiene-related press.

During the two decades between the World Wars, the medical press was an indispensable element in the development of medicine. The dissemination of scientific breakthroughs and new medical procedures as well as the opportunity to discuss them and formulate opinions thereon were the overriding goals of the scientific medical press. But the difficult economic conditions of the inter-war period were not conducive to the existence of such journals. Nevertheless, during the period under discussion the number of new medical periodicals kept increasing, adversely affecting the readership of existing journals. During the inter-war period, the development of a hitherto unencountered field of medicine, hygiene, was noted. Its further development depended on the dissemination of research results and the promotion of health-protection principles. Therefore it was in free Poland that the hygiene-related press developed apace. The article contains a list of 22 hygiene periodicals, nine of which met the criteria of scientific periodicals (of the archival type or addressed to the general public). The remaining 13 were popular magazines and health guides. An analysis of the form and content of the titles appearing during that period has been conducted.